

HƏMKARLAR İTTİFAQI HƏRƏKATI VƏ SOSIAL TƏRƏFDAŞLIQ BÖLMƏSİ

UOT – 316.33

Hüseyn Qaraşov

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, sos.ü.e.d., professor

Zeynəddin Şabanov

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, fəl.ü.f.d., dosent

SOSIAL TƏRƏFDAŞLIĞIN TƏŞKİLİ ELEMENTLƏRİ

Məqalədə bildirilir ki, sosial tərəfdaşlıq işçilərin, işəgötürənlərin, sahibkarların, müxtəlif sosial qrupların, təbəqələrin, onların ictimai birliklərinin, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının müqavilə və sosial-iqtisadi və siyasi inkişafın mühüm istiqamətləri üzrə konsensus əldə edilməsi əsasında onların maraqlarının uzlaşdırılmasını və müdafiəsini təmin edən sivil ictimai münasibətlər sistemidir. Təcrübədə sosial, xeyriyyəçilik, mədəni, təhsil, elm və idarəçilik məqsədilə və-təndaşların qeyri-maddi tələbatlarını, onların qamuni maraqlarını, həmçinin hüquq müdafiəsini, mübahisələri, münaqişələri həll etmək, hüquqi yardım göstərmək üçün qeyri-kommersiya təşkilatlarının reallaşdırdığı, həyata keçirdiyi qeyri-kommersiya tərəfdaşlığı adlanan tərəfdaşlıq növünə də təsadüf olunur. Müəlliflərin qənaətinə, sosial tərəfdaşlıqda sosial qarşılıqlı təsir, sosial mübadilə, sosial iştirak mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi və eləcə də mövcud bazar iqtisadiyyatı sosial tərəfdaşlığın əsas subyektləri olan işəgötürənlər, müzdlu işçilər və dövlət arasında təzahür edən sosial-əmək münasibətlərinin xarakterini əhəmiyyətli şəkildə dəyişdirir. Bu zaman qarşıdurma, konfrontasiya və mübarizə sosial dialoqun təşkili zəruriyyətinin dərk edilməsi və həmçinin münasibətlərinin tərəflər arasında mövcud olan maraqların balansına əsasən yaradılması ilə əvəz olunur. Sosial təcrübə münasibətlərinin yeni tipini – inzibati sərəncamvericilikdən tədricən ictimai prosesin müqavilə ilə idarə edilməsini nəzərdə tutan sosial tərəfdaşlığı yaradır.

Sosial tərəfdaşlığın formalaşmış sistemində həmkarlar ittifaqı maraqlı tərəf kimi çıxış edir, belə ki, məhz bu orqan hərəkətli və eyni zamanda daha həssas olan işçi qrupun, yəni müzdlu işçilərin marağını ifadə edir. Həmkarlar ittifaqının sosial-əmək münasibətlərinin mühüm subyektləri ilə münasibətinin təşəkkül tapması, sosial tərəfdaşlığa dair bütün təsisatların inkişaf etdirilməsi və daha da təkmilləşdirilməsindən asılıdır.

Sosial tərəfdaşlığı sosial-əmək münasibətlərinin cəmiyyətdə sosial razılığın əldə edilməsinə yönəldilmiş müzdlu işçilər, sahibkarlar və dövlətin maraqlarının tarazlaşdırılması vasitəsilə tənzimlənməsinin xüsusi tipi kimi müəyyən etmək mümkündür.

Sosial tərəfdaşlığın ideologiyasının əsası həm milli, həm də beynəlxalq hüquqi sənədlərdə təsbit olunmuş aşağıdakı mühüm prinsiplərdən təşkil edilmişdir:

- hüquq bərabərliyi və sosial tərəfdaşlığın bir-birindən qeyri-asılılığı;
- funksiyaların muxtariyyətliyi;
- tərəflərin hörmət və maraqlarının nəzərə alınması;
- tərəflərin fəaliyyətində amiranə, siyasi ambisiyalar və ideoloji göstərişin qeyri-mövcudluğu;
- tərəflərin qanunvericilik təşəbbüsü hüququna malik olması;
- tərəflərin əmək mübahisələrini arbitraj orqanları vasitəsilə həll etmək hüququna malik olması;
- tərəflərin müqavilə üzrə olan münasibətlərdə iştirak etməkdə maraqlı tərəf kimi çıxış etməsi;

s1;

- dövlətin sosial tərəfdaşlığın demokratik əsaslarla möhkəmləndirilməsi və inkişaf etdirilməsində yaxından iştirak etməsi;
- tərəflər və onların nümayəndələri tərəfindən qanunlara və normativ hüquqi aktlara riayət olunması;
- tərəflərin nümayəndələrinin səlahiyyətə malik olması;
- əmək sahəsinə daxil olan məsələlərin müzakirə edilməsi zamanı azad seçimdən istifadə olunması;
- tərəflərin öhdəlikləri könüllü şəkildə öz üzərinə götürməsi;
- tərəflərin üzərinə götürdükləri öhdəliklərin real olması;
- kollektiv müqavilə və sazişlərin yerinə yetirilməsinin mütləq olması;
- qəbul olunmuş kollektiv müqavilə və sazişlərin yerinə yetirilməsinə nəzarətin olması;
- tərəflər və onların nümayəndələrinin kollektiv müqavilələr və sazişlərin yerinə yetirilməməsinə görə məsuliyyət daşması [2, s.218].

Hər bir səviyyədə əməkdaşlığın həyata keçirilməsinin öz formaları vardır: saziş layihəsi və kollektiv müqavilələrin, eləcə də onların yekun nəticələrinin hazırlanmasına dair kollektiv razılaşmalar; sosial-əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi məsələlərinə dair qarşılıqlı məsləhətləşmələr; işçilər və onların nümayəndələrinin təşkilatın idarə olunması sistemində iştirakı; fəhlələrin nümayəndələri və sahibkarların əmək mübahisələrinin məhkəməyə qədər həllində iştirak etməsi.

Danışıqların aparılması, müqavilə və sazişlərin hazırlanması və yekunlaşdırılmasının təmin edilməsi məqsədilə sosial tərəfdaşlıq sistemində müvafiq orqanlar fəaliyyət göstərirlər: sosial-əmək münasibətlərinin tərəfdaşlığın respublika və ərazi səviyyəsinə uyğun olaraq tənzimlənməsini həyata keçirən üçtərəfli komissiyalar, eləcə də sahələr və təşkilatlar üzrə olan səviyyəni əhatə edən ikitərəfli komissiyalar. Saziş bütün səviyyələrin büdcədən tam və ya qismən maliyyələşdirilməsini əhatə etdikdə, bu növ sazişlər dövlətin icra hakimiyyətinin müvafiq orqanlarının və eləcə də tərəfdaşlığın tərəfi kimi çıxış edən yerli özünüidarəetmə orqanlarının nümayəndələrinin mütləq iştirakı ilə imzalanır [2, s.219].

Bu və ya digər tərəfdaş öz marağını nümayəndələri vasitəsilə ifadə edir. İşçilərin nümayəndəsi isə bir qayda olaraq həmkarlar ittifaqıdır, lakin zərurət yarandıqda digər səlahiyyətli orqanlar da işçilərin nümayəndələri kimi çıxış edə bilərlər (məsələn, müəssisədə həmkarlar ittifaqı təşkilatının olmaması şəraitində). Sahibkarların nümayəndəsi təşkilatın rəhbəri və ya sahibkarların həmkarlar ittifaqı, dövlət hakimiyyəti orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanları ilə dialoq aparan sahibkarlar birliyinin marağını əks etdirən könüllü qeyri-kommersiya təşkilatından səlahiyyətli şəxs olur.

Dövlətin nümayəndəsi isə özünün sosial tərəfdaşları ilə lazımi və müqavilə imzalamaq səlahiyyətinə malik olan qanunverici və icraedici hakimiyyət orqanlarıdır.

Sosial tərəfdaşlıq sistemi həmçinin özündə aşağıdakıları əks etdirir: tərəfdaşlığın (saziş, müqavilə) məqsədinin həyata keçirilmə mexanizmini, danışıq prosesinin qayda və prosedurasını, saziş və müqavilənin yerinə yetirilməsinə nəzarət, sosial tərəfdaşlığın tərəflərinin məsuliyyəti.

Məlum olduğu kimi, sosial tərəfdaşlıq münasibət və əlaqələr, rəsmi və qeyri-rəsmi qayda və proseduraların kifayət qədər mürəkkəb strukturlu elementlər olan sistemini ifadə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, biz bu gün artıq cəmiyyətdə sosial qaydanın qorunub saxlanılmasına yönəldilmiş mühüm tənzimləyici funksiyaları yerinə yetirən təsisatları görürük.

Sosial tərəfdaşlığı dəyişən reallıqlara cavab verən sosial idarəetmənin yeni forması kimi də nəzərdən keçirmək mümkündür. Məsələn, əvvəllər (Qərb ölkələrində erkən kapitalizm dövründə və ya Sovet İttifaqında “inkişaf etmiş sosializm” mərhələsi dövründə) muzzdlu işçi idarəetmənin təsir obyektini kimi tanıyırdı və onu müvafiq şərtlərin yerinə yetirilməsinə məcbur etmək mümkün hesab edilirdi. Sahibkar, ağa və mülkiyyətçi isə subyekt kimi çıxış edirdisə, sosial tərəfdaşlıq sistemində muzzdlu işçi əmək və onunla əlaqədar olan digər sosial münasibətlərin tam hüquqi subyektini kimi çıxış edir. Bu zaman idarəçilik sistemində dəyişiklik aydın şəkildə özünü büruzə verir. Eyni zamanda həm obyekt, həm də subyekt olduğu kimi təzahür etməyə başlayır. Qeyd edilən amil həm işçilərə,

həm də dövlət və biznesə şamil olunur. Bu zaman dövlət nəinki öz şərtlərini irəli sürür, həmçinin onun özünə müvafiq tələblər tətbiq edilir. Biznes sahəsində də bu vəziyyətlə rastlaşmaq mümkündür.

Sosial tərəfdaşlığa eyni zamanda cəmiyyətin özünü-təşkilinin yeni elementi kimi də baxmaq olar. Real sosial təcrübədə baş vermiş öz-özünə əmələ gələn proseslərin nizama salınmasını güc ilə deyil, məlumat-ünsiyyət vasitəsilə sosial tərəfdaşlıq təsisatları təmin edir.

Sosial tərəfdaşlıq iqtisadi və ya sosial-əmək münasibətləri sahəsi ilə məhdudlaşmır. Onun reallaşması müxtəlif sosial qrupların, təbəqələrin, dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının maraqlarını ifadə edən ictimai birliklərin fəaliyyəti prosesində iştirakla müqavilə, razılaşma və siyasi qərarlarla qəbul olunması və yerinə yetirilməsilə əlaqədardır. Onların işlənilib hazırlanması və qəbul olunmasında böyük insan qrupları, əmək kollektivləri, yaşayış məntəqələrinin, ərazilərin nümayəndələri iştirak edirlər. Hakimiyyət strukturları hər şeydən əvvəl danışıqların və ya razılaşdırıcı proseslərin təşkilatçıları kimi çıxış edirlər.

Sosial tərəfdaşlığın konstruktiv sivilizasiya münasibətləri müxtəlif sosial qrupların, təbəqələrin maraqlarını, onların uzlaşdırılmasının maksimal nəzərə alınmasını və daha mümkün tam reallaşmasını tələb edir. Əks halda onlar sabit sosial-iqtisadi inkişafın, siyasi sabilliyin formalaşmasına, cəmiyyətdə razılığın bərqərar olunmasına səmərəli yardım göstərə bilməz.

Sosial tərəfdaşlıq öz mahiyyəti etibarilə cəmiyyətdə konsensus, vətəndaş sülhünün formalaşmasına, müxtəlif qruplar və təbəqələr arasında qarşılıqlı münasibətlərdə gərginliyin azalmasına, bütün səviyyələrdə hakimiyyət orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanlarının siyasi birliyinə doğru yönəlmişdir.

Sosial tərəfdaşlıq siyasəti demokratiyanın inkişafına və dərinləşməsinə, müxtəlif qrup, təbəqə və siniflərin çoxtərəfli maraqlarının uzlaşmasının sivilizasiyalı formasının təsdiqinə, açıq demokratik vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına səbəb olur.

Sosial tərəfdaşlıq özündə solumun, yəni: dövlət institutları, korporasiyalar, qeyri-kommersiya təşkilatları, sosial qruplar və s., bir çox subyektlərinin qarşılıqlı təsir formasını əks etdirir. Bu forma onlara öz maraqlarını azad ifadə etməyə və onlara sivil reallaşdırma üsullarını müəyyən etməyə imkan verir.

Bununla əlaqədar olaraq, birincisi, sosial tərəfdaşlığın ictimai həyat fəaliyyətinin yalnız sosial-iqtisadi deyil, həm də siyasi, mədəni sahələri kontekstində də xüsusi sosial təcrübəsinin təhlili tələb olunur. Belə rəqursda həmin problemin həlli Azərbaycanın modernləşməsinin strateji iqtisad mətninin tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

İkincisi, bir çox sosial problemlərin həlli bəzən müqavilə əsasında həyata keçirilir. Gələcəkdə bu cür təcrübə nəzərdən keçirilən məsələlər dairəsini genişləndirərək, bu prosesin iştirakçılarının qarşılıqlı əlaqələrini mürəkkəbləşdirib dərinləşdirərək sosial tərəfdaşlığın bütün səviyyələrdə iştirakçıların qarşılıqlı məsuliyyətləri və qarşılıqlı təsiri haqqında həmin məsələni aktuallaşdıraraq inkişaf edəcəkdir.

Üçüncüsü, müasir Azərbaycan şəraitində dövlət və cəmiyyətin yeni qarşılıqlı təsir modelinin yaranması zərurəti meydana gəlir. Sosial tərəfdaşlıq nəzəriyyəsi bu modeli, həmçinin ölkədə baş verən böhranlı hadisələrin neqativ nəticələrinin qarşısını almağa səbəb olan tədbirlər sistemini işləyib hazırlamağa imkan verir.

Qeyd olunan şərait sayəsində sosial tərəfdaşlıq problemi sosial idarəetmənin nəzəriyyə və təcrübəsinin prioritet, əsas istiqaməti sırasına daxil edilir.

Sosial tərəfdaşlıqda sosial qarşılıqlı təsir və sosial iştirak

Sosial tərəfdaşlıq probleminin təhlilinə başlayaraq biz öz yanaşmamızın əsasına “sosial qarşılıqlı təsir” anlayışını qoyuruq.

Bunun səbəbini izah edək. Sosial qarşılıqlı təsir – fərdin, fərdlər qrupunun davranışdır. “Sosial qarşılıqlı təsir” anlayışı insanlar və sosial qruplar arasında müxtəlif fəaliyyət növlərinin daimi daşıyıcısı kimi, daha doğrusu, öz sosial mövqelərinə və funksiyalarına görə fərqlənən münasibətlərin xarakter və məzmununu ifadə edir. Sosial qarşılıqlı obyektiv və subyektiv

tərəflərə malikdir. Qarşılıqlı təsirin obyektiv tərəfi – ayrı-ayrı şəxsiyyətlərdən asılı olmayan, lakin onların qarşılıqlı təsirinin məzmun və xarakterini birləşdirən və nəzarət edən əlaqələrdir. Subyektiv tərəf – uyğun davranışların qarşılıqlı gözləməsinə əsaslanan fərdlərin bir-birinə şüurlu münasibətidir. Bu, özündə konkret məkan və zaman şəraitində təşəkkül tapan fərdlər arasında bilavasitə əlaqələri əks etdirən şəxsiyyətlərarası münasibətlərdir.

Sosial tərəfdaşlıq probleminin tədqiqi üçün dövlət və vətəndaş cəmiyyətinin qarşılıqlı təsirinin təhlili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu qarşılıqlı təsirin səviyyəsi – solumun inkişaf dərəcəsinin mühüm meyarlarından biridir. Belə qarşılıqlı təsir nə qədər çox olarsa, bir o qədər öz vətəndaşlarına çox rifah (maddi və mənəvi) verə bilər [2, s.184].

Demokratik cəmiyyətdə solumun əsas strukturları (iqtisadi, siyasi və vətəndaş) arasında qarşılıqlı təsir çoxaspektli və çoxölçülü xarakter daşıyır ki, o da müxtəlif tipli sosial qarşılıqlı münasibətlər, o cümlədən ictimai tərəfdaşlıq münasibətləri formalaşdırır.

Sosial qarşılıqlı təsir dedikdə fərdlər, sosial qruplar, sosial təsisatlar və s. arasında fəaliyyət mübadiləsi prosesi başa düşülür. Dövlətdə bu qanunverici, icraedici, məhkəmə hakimiyyəti və s. institutlarıdır. Vətəndaş cəmiyyətində bu, daim fəaliyyət göstərən, uzunmüddətli əsas malik, eləcə də məhdud zaman miqyasında təsadüfdən – təsadüfə fəaliyyət göstərən assosiasiyalardır [3, s.46]. Təbii ki, müxtəlif səviyyəli dövlət təsisatları arasında fəaliyyət mübadiləsi, eləcə də dövlət institutları ilə vətəndaş cəmiyyətləri institutlarının qarşılıqlı təsiri baş verir. Bununla belə, vətəndaş cəmiyyətinin institutları bir-birilə sosial qarşılıqlı təsirdə olmadan qeyri-mümkündür.

Cəmiyyətdə sosial təsirlər müxtəlif stabilizirici, birləşdirici və dağıdıcı (destruktiv) funksiyaları yerinə yetirir. İnkişaf etmiş demokratik ölkələrinin ictimai təcrübəsinin təhlili göstərir ki, ictimai orqanizmin uğurlu fəaliyyəti müstəsna olaraq dinamik və stabilizirici başlanğıcların üzvi qarşılıqlı nüfuz etməsi zamanı mümkündür [3, s.48].

Sosial qarşılıqlı təsirin məhz stabilizirici funksiyası bütövlükdə demokratik cəmiyyətin və onun ayrı-ayrı sferalarının ahəngdar inkişafını təmin edən mexanizmdir. Müasir mərhələdə belə funksiyaları sosial tərəfdaşlıq sosial qarşılıqlı təsirin təzahür formalarından biri kimi uğurla yerinə yetirə bilər.

Öz daxili qarşılıqlı əlaqələri sayəsində göstərilən anlayış biri o biri olmadan nəzərdən keçirilə bilməz. Bununla yanaşı sosial qarşılıqlı təsir kimi demokratik dövlətin inkişafının hansısa tarixi mərhələsində sosial tərəfdaşlığı doğurur, sonuncu isə öz mexanizmini formalaşdırır. Fərdin şüuru vasitəsilə, sosial norma və dəyərlərin zəhmyyətdə əks olunması və onun bu norma və dəyərlərin dərk olunması əsasında real fəaliyyəti fərdin digər fərdlərlə və bütövlükdə sosial ətrafla sosial qarşılıqlı təsiri üsulunu müəyyən edir.

Sosial qarşılıqlı təsire bu aspektlər - informasiyanın ötürülməsi, onun əldə edilməsi, ona reaksiya göstərilməsini, hazırlanmış informasiyanın verilməsini, qarşılıqlı təsirin digər iştirakçısının onu əldə etməsi və ona reaksiya göstərilməsi daxildir [3, s.146].

Sosial tərəfdaşlıq artıq sosial qarşılıqlı təsirdir, o, sonuncunun stabilizirici və ahəngləşdirici funksiyalarını təcəssüm etdirən mövcudluq formalarından biridir. Bu mənada sosial tərəfdaşlıq cəmiyyətdəki destruktiv, dağıdıcı proseslərə qarşı durur. Sosial qarşılıqlı təsirin formalarından biri olaraq sosial tərəfdaşlıq ictimai əlaqələr məcmusunda geniş miqyaslı xarakter daşıyır və buna görə də ictimai həyatın müxtəlif sferalarında qarşılıqlı təsirinin prioritet forması ola bilər [5, s.184].

Sosial tərəfdaşlıq – sosial problemlərin həlli üçün resursların, ehtiyatların yalnız yenidən bölüşdürülməsi deyildir. Ümumi məsuliyyətin obyektini yalnız öz-özlüyündə sosial problemlər deyildir, həmçinin onların həlli üsullarıdır. Bu, xalqın təşəbbüskarlığını əks etdirən vətəndaş fəaliyyətidir, vətəndaş cəmiyyəti çərçivəsində yerinə yetirilən hərəkətdir [17, s.21].

Sosial tərəfdaşlıq – sosial birlik əsasında, hakimiyyətin məqsəd və fəaliyyətinə ictimai yardımın genişləndirilməsi əsasında səmərəli dövlətə doğru yoldur [8, s.253]. Sosial tərəfdaşlıq ideyası geniş xalq kütlələrinə, təbəqələrinə doğmadır, yaxındır və onların maraqlarını ifadə edir. O, haki-

miyyət və xalqla birliyinin, sosial-ədalətli qurucu, yaradıcı cəmiyyət quruluşu, maddi və mənəvinin vəhdətinin zəruriliyindən doğur.

Dövləti, sahibkarları və xalqı birləşdirən, onların birgə gücünü səfərbər edən və gücləndirən sosial tərəfdaşlıq mexanizmi əsas məqsəddə çatmaq baxımından aşağıdakı kimi görünür:

- cəmiyyətə münasibətdə dövlət, hakimiyyət və ictimai yardımın legitimliyi əvəzinə əldə etdiyi sosial təminatla görə öz üzərinə dərk olunmuş məsuliyyət götürür;

- sahibkarlığa münasibətdə dövlət mülkiyyət hüququna, əlverişli sahibkarlıq mühitinə qarantıya verir, yardıma əvəz olaraq xarici aləmdə milli biznesin inkişafına kömək edir, dövlətin norma və qaydalarına ciddi riayət olunmasını təmin edir.

- cəmiyyət və kapital arasında balans sahibkarların məqsədləri, maraqları və fəaliyyətlərinə ictimai yardım edərək onların sosial məsuliyyətli davranışların prinsipi əsasında qurulur [7, s.162].

Sosial tərəfdaşlığın uğurları bir çox şərtlərlə müəyyən edilir. Lakin elə şərtlər var ki, sosial tərəfdaşlıq onsuz sadəcə olaraq işləmir. Sosial tərəfdaşlığın üç sahəsinin mühüm iştirakçılarından biri könüllü ictimai birliklərin, xeyriyyəçi və digər təşkilatların məcmusu olan vətəndaş cəmiyyəti təsisatıdır.

Könüllü birliklərdə iştirak yalnız özəl maraqlar məsələsi deyil, həm də arzu və imkanların özünü reallaşdırmasıdır. Bu, şəxsiyyət və dövlətin münasibətləri məsələsidir. Hüquq və azadlıqlardan istifadə edərək vətəndaşlar eyni zamanda öz üzərinə məsuliyyət götürür və öz hüquqlarının, o cümlədən sosial hüquqlarının müdafiəsinə görə vəzifələr yerinə yetirirlər. Məsuliyyətlə səs vermək üçün vətəndaşları cəmiyyət qarşısında duran ən mühüm problemlər haqqında məlumatlandırmaq lazımdır. Bu problemlərin sosial tərəfdaşlıq dövləti və kapital tərəfindən təqdim edilməsi və formalaşdırılması üçün bir çox məsuliyyətləri məhz ictimai birliklər öz üzərinə götürürlər [6, s.254]. Onların işlərində iştirak edərək vətəndaşlar özlərinin (və digərlərinin) məlumatlandırılmasına görə məsuliyyət daşıyır, digər nöqtəyi nəzərlərə münasibətdə dözümlü olmaq vəzifəsini yerinə yetirirlər. Bu, səmərəli vətəndaş fenomeni, sosial tərəfdaşlığın hərəkətverici qüvvəsidir.

Kapitalın sosial tərəfdaşlığın üçbucaqlı sahəsində iştirakının müasir anlamı xeyriyyəçiliyə müncər edilmir: Sahibkarların bu gün sosial problemlərin həllində iştirakı belə məsrəflərin iqtisadi məqsədəuyğunluğudur. İnsan kapitalına, şəhərlərin, nəqliyyat kommunikasiyaları və rabitənin strukturuna investisiya qoyaraq sahibkar kifayət qədər gəlir əldə edir.

Dövlətin vəzifəsi bu fəaliyyətin inkişafı üçün iqtisadi və hüquqi stimullar yaratmaqdır. Həmkarlar və ictimai ittifaqların vəzifəsi kapitalı mühüm, zəruri sosial problemlərin həllinə cəlb etmək və dövləti əməkdaşlığın vəziyyəti haqqında məlumatlandırmaqdır.

Xarici ədəbiyyatda bu hadisənin öyrənilməsinin üsulları və metodları ümumiləşdirilmiş, işlənib hazırlanmış, inkişaf etmiş ölkələrdə sosial iştirakın xarakteri haqqında proqnozlar irəli sürülmüşdür.

“İştirak” anlayışını ən universal şəkildə Amerika alimi C.Haqel müəyyənləşdirmişdir. Onun fikrincə, iştirak “hər hansı siyasi sistemin sırası üzvlərinin vasitəsilə fəaliyyətə təsir etdikləri və yaxud təsir etməyə cəhd etdikləri hərəkətdir”. İştirakın bu konsepsiyası siyasətə fəal daxil olma kimi siyasi həyata psixoloji daxil olmaya qarşı qoyur. Bu konsepsiya X.Makkloskiyə məxsusdur. O yazırdı: “...iştirak siyasi həyat proseslərinə daxil olma hissləridir” [4, s.217].

Bir sıra işlərdə Konstitusiyaya demokratiya əsasında qoyulmuş vətəndaş cəmiyyətinin prinsiplərindən biri kimi başa düşülən “vətəndaş iştirakı anlayışı da nəzərdən keçirilir. Vətəndaş iştirakı ideyası idarəetməyə idarəolunanların daxil edilməsini, (siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni proqram və layihələrin müzakirəsi və işlənib hazırlanmasında), qərar qəbul etməyə və “aşağı” (yerli) səviyyədə onların icrasına nəzarət irəli sürür.

Sosial iştirak – vətəndaşların dövlət proqramlarının həyata keçirilməsinə, sosial gərginliyin azaltılması, münaqişəni aradan qaldırmaq məqsədilə cəmiyyət qarşısında duran problemlərin həllinə cəlb olunmasıdır. İctimaiyyətin, dövlət hakimiyyəti orqanlarının qarşılıqlı təsirinin əsasında əhali, xalq seçiciləri və icra hakimiyyəti orqanları arasında işgüzar tərəfdaşlığı və

əməkdaşlığı tələb edən kollektiv məsuliyyət durur. Bu qarşılıqlı təsirin əsas məqsədi – vətəndaş şüurunun inkişaf etdirilməsi və əlverişli ictimai-siyasi mühitin yaradılmasıdır.

Rusiya elmi ədəbiyyatında D.Qoncarova və İ.Qopnarevanın monoqrafiyaları fərqlənir. Onlar təsdiq edirlər ki, iştirak elə instrumental fəallılıqdır ki, onun vasitəsilə vətəndaş hökuməti onun fəaliyyəti üçün arzu olunanlarla təsir etməyə cəhd edir. İştirakı təşkil edən hərəkətlərə (fəaliyyətə) bu müəlliflər: səsverməni, nümayişlərdə, mitinqlərdə, piketlərdə və s. də iştirak etməni, pul üzvlük haqlarının verilməsini, məktubların yazılmasını, etirazları, siyasi və vəzifəli şəxslərlə şəxsi əlaqələrə girilməni, müxtəlif təşkilatlara üzv olmanı, yerli səviyyədə vətəndaş təşəbbüslərinin irəli sürülməsini aid edirlər.

İştirak bir tərəfdən siyasi qərarların qəbul edilməsi prosesinə təsir kimi, digər tərəfdən dövlət idarəetmə orqanları tərəfindən qəbul edilən praktik proqramların həyata keçirilməsinin gedişində və xarakterinə təsir kimi nəzərdən keçirilir. Bu zaman müəlliflər “siyasi” və “instrumental” iştirak anlayışlarını fərqləndirirlər. Birinci iştirak dedikdə, həmişə instrumental şərhə məruz qalmayan az-çox kortəbii fəallığın təzahürü başa düşülür, ikincisi isə instrumental xarakter kəsb edən və demokratik dəyərlər kontekstində səmərəli həyata keçirilən sosial-siyasi fəallıq qaydalarına əsaslanan iştirak kimi başa düşülür.

İştirakın məhz bu forması özündə sosial tərəfdaşlığın ünsürlərini əks etdirir. Hakimiyyətdə iştirak yalnız siyasi deyil, həm də sosialdır. Məhz insanların dövlət proqramlarının cəlb edilməsi yalnız siyasi deyil, həyata keçirilməsinə həm də sosial tərəfdaşlığın problematikasını inzibati – idarəetmə cəhətdən aktuallaşdırır.

İştirak yalnız siyasi deyil, insanların hər hansı idarə olunan birliyinin ayrılmaz xüsusiyyətidir və onların maraqlarının ifadə və əldə olunma vasitələrindən biridir. Cəmiyyətin dövlət təşkil şəraitində vətəndaşların qərar qəbul etmə və idarəetmə prosesinə cəlb olunması bu və ya digər dərəcədə sosial iqtisadi və mədəni sahələrdə siyasiləşir. Sosial iştirak münaqişələrin həlli siyasi sosiallaşma və siyasi tərbiyə vasitəsi kimi dəyərləndirilir [1, s.216].

Bütövlükdə, Rusiya tədqiqatçıları aşağıdakı nəticəyə gəlirlər: postsovet Rusiyasında hələ bütün siyasi sosiallaşma sistemi, inkişaf etmiş iştirak institutları yox deməkdir; vətəndaşların fəal iştiraklarına dair siyasi liderlər və dövlət hakimiyyəti orqanlarının qarşılıqlı təsiri zəifdir. Vətəndaşlar tərəfindən siyasi iştirak tələbatlarının dərk olunması siyasi sistemin irəli sürdüyü imkanları təmin etmir. Eyni zamanda bu tələbatların ifadə edilməsi hakimiyyətin özünü ciddi müqavimətə sürükləyir; hakimiyyət əvvəlki kimi qərar qəbul etmə və işləyib hazırlamanı bilməyi arzulayır [3, s.326].

Rusiyalılarda “demokratik iştirak göstəriciləri: öz iştirakının səmərəliliyinə subyektiv inam, bir-birilərinə, dövlət və yerli idarəetmə institutlarına siyasi etibar və vətəndaş məsuliyyəti hissi özündə ictimai maraqları əks etdirən müxtəlif təşkilatlara üzvlük yox dərəcəsindədir (və ya zəif ifadə olunub), vətəndaş borcuna, vətəndaş inamına səmərəlilik və loyallığa münasibətdə pozitiv qaydalar kimi başa düşülən iştirak mədəniyyəti müəyyənləşməmişdir. Müasir Rusiyada siyasi iştirak daha çox münaqişəli xarakter daşıyır. Bu zaman hakimiyyət vətəndaşların tərəfdaşı, maraqlarının müdafiəçisi deyil, daha çox düşməni kimi nəzərdən keçirilir.

Daha çox rusiyalılarda siyasi fəaliyyətə yadlaşma meyli müşahidə olunur. Onlar hakimiyyətə qanuni təsir üsullarının səmərəliliyinə inanmırlar. Həmin şəraitdə hakimiyyət və cəmiyyətin qarşılıqlı təsiri prosesinə dövlət proqramlarının həyata keçirilməsinə fərdlərin cəlb olunması vasitəsilə sosial tərəfdaşlıq cəmiyyətdə gərginliyin azalmasına, solumun bütün təbəqələrinin maraqlarının balansına riayət olunmasının əldə edilməsinə imkan verir [13, s.376].

Bununla əlaqədar olaraq şəxsiyyətin yaradıcı fəallığını gücləndirməyə yönələn istedadlı adamların fərdi uğurları üçün geniş imkanlar yaradan iştirak idarəetməsi problemi aktuallaşır. İştirak idarəçiliyinin inkişafı ilə vətəndaşların yetkinliyi artır, həyata keçən qərarların təsiri güclənir, onların reallaşmasının mövcud problemlərinin yaxşılaşması təmin olunur, fərdlərin məlumatlılığı yüksəlir, kommunikasiya yaxşılaşır, yeniliklərin səmərəliliyi artır.

Sosial tərəfdaşlığın öyrənilməsinə əsas nəzəri yanaşmaların təhlili nəticə çıxarmağa imkan verir ki, o, özündə ahəngdar funksiyaları təmin edən sosial qarşılıqlı təsirin ən yüksək formasını əks etdirir, demokratik cəmiyyətdə destruktiv proseslərə qarşı durur, ən ümumi rifahə yönəlmiş solumun ağıllı fəaliyyətini təşkil etməyə imkan verir [15, s.253].

İctimai münasibətlərdə sosial qüvvələrin, seqmentləşdirilmiş qrupların bir birinə qarşılıqlı təsiri məcburi və ya könüllü xarakter daşıya bilər.

Sosial tərəfdaşlıqda sosial razılıq və sosial mübadilə

Razılıq, həmrəylik, yekdillik ideyası antik fəlsəfədə meydana gəlmişdir. “Konsensus” (yunanca “consensus”) termininin ilkin ifadəsi “razılıq” mənası verərək, “consensus omnium” – ümumi razılıq, hamının razılığı kontekstində, işlənmişdir. Hələ Aristotel dünyadakı nizamlılığın, uyğunluğun, mütəşəkkilliyin, ortaq ölçünün müəyyən dərəcəsini qeyd edirdi: “Biz gərək tədqiq etməliyik ki, təbiət hansı şəkildə tam şəkildə öz daxilində zəif və yaxşıya malikdir, onları özündə hər hansı ayrıca kimi və öz-özlüyündə mövcud olan kimi malikdirmi... Hər şey məlum şəkildə əlaqələnib, lakin heç də hamısı eyni cür əlaqələnməyib... Hər bir sistem vahid və müxtəlifliyin qarşılıqlı təsiri kimi səciyyələnir. Vahid eynilik, oxşar, bərabərlik, çoxluğa – müxtəlif, oxşar olmayan, bərabər olmayan aiddir” [5, s.67]. Əlaqələndirmənin, nizamlılığın, uyğunlaşmanın yekdillik, razılıq kimi Aristotel şərhli fəlsəfədə teleoloji konsepsiyaların fəlsəfi və sosial-tarixi anlaşılması üçün açar oldu.

Platonun ideal dövlət haqqında təlimində dünya hadisələrinin insan, insan tələbatlarının qarşılıqlı əlaqələri və qarşılıqlı şərtliliyi qeyd olunmuşdur. İnsanlar daim nəyə isə ehtiyacları olur və bu səbəbdən də bir-birilərinə kömək etmək üçün birləşirlər. Məsələn, Siseron insanların həmrəyliyi haqqında insanların bir-birilərinə fayda vermək üçün doğrduqları haqqında yazır. İnsanların birliyinin səbəbini onların zəifliyi ilə deyil, anadangəlmə bir yerdə yaşamaq tələbatından irəli gəldiyini qeyd edir: Siseron “konsensus”u (“consensus juris”) Roma Respublikasının mövcudluğu və qorunub saxlanması üçün zəruri şərti kimi hüquqi sahədə saziş, razılıq mənasında şərh edirdi [12, s.25].

Razılıq – hər hansı münasibətdə iki və daha artıq fərdlər arasında baxışların vahidliyi və oxşar yönümlərin mövcudluğudur. Sosioloji mənada razılıq hər hansı birliyin əhəmiyyətli dərəcədə çox insanların fəaliyyətdə ifadə olunan sosial qaydaların nisbətən ən mühüm aspektlərinin konsensusudur. Rəylərdə razılığın bu və ya digər dərəcəsi və fəaliyyət uyğunluğu sosial ünsiyyətin hər hansı formaları, hər hansı sosial təşkilatlar üçün zəruridir. Sosial tərəfdaşlıq nə qədər razılığa əsaslanırsa, onda o bir o qədər sonuncunun bütün xüsusiyyətlərinə malik olur. Və öz növbəsində cəmiyyətdəki sosial razılıq və sülh-sosial tərəfdaşlığın əsas nəticəsidir.

Razılıq dedikdə həmçinin tələbatlara, maraq məqsədlərə, eyni zamanda hüquqi normalarda təsbit olunmuş onların uğurları üsulları haqqında ümumi təsəvvürlərə malik sosial subyektlərin vahidliyi olanların arasındakı qarşılıqlı əlaqə də başa düşülür.

Sosial razılıq sosial birlik daxilində fərdlər arasında və yaxud sosial sistemlərin (birlik, təsisat, bütövlük və cəmiyyət) nisbi fəaliyyət üsullarına baxışların prinsiplial vahidliyi ilə və onun fəaliyyətilə əlaqədar hərəkətlərin vahidliyi ilə səciyyələnən müxtəlif birliklər arasında sosial münasibətlərin növü kimi müəyyən etmək olar [18, s.56].

Sosial razılıq sosial həyat hadisələrinin (məqsədlər, dəyərlər, normalar, sosial rolların bölgüsü, digər birliklərə və müxtəlif sosial institutlara münasibətlər) sosial birliyinin həyatı fəaliyyəti üçün baxışların vahidliyi əhatə edir və insanların ümumi maraqları və dəyər yönümləri əsasında formalaşır. Sosial qaydaların formalaşmasında bilavasitə insanların həyat fəaliyyəti prosesindəki qarşılıqlı təsir prosesi həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

Sosial razılıq stabilliyin mühüm amili kimi çıxış edir və buna görə də sosial sistemləri səmərəli fəaliyyətini təmin edir.

Lakin izah etmək lazımdır ki, sosial razılıq hansı ideya-siyasi əsasda formalaşır. Konkret şəraitlərdə o, demokratik başlanğıc bazasında meydana gələ bilər və fəaliyyəti sosial tərəfdaş-

lığın təşəkkülü ilə bağlı olan sosial-hüquqi dövlətin əsasına o, xidmət edə bilər. Eyni zamanda nəticədə totalitarizmin dayacağı olan müxtəlif növ mürtəce ideyalar əsasında da formalaşa bilər.

A.B.Dmitriyev konfliktdən, münaqişədən fərqli olaraq razılığı “hər cür qrupların əksər insanların həyat fəaliyyətlərinin nisbətən ən mühüm problemlərinin, maraqlarının, dəyərlərinin və identiklərinin qismən və tam şəkildə üst-üstə düşməsi” kimi müəyyən edir. Razılıq onların həlli üzrə birgə fəaliyyəti təmin edir. Razılığın bu və ya digər dərəcəsi sosial ünsiyyətin hər cür formaları, hər cür institutlar və təşkilatlar üçün zəruridir. Buna görə də, sosial razılığa müxtəlif səviyyələrdə yalnız vəziyyət kimi deyil, həm də hərəkət, hər cür proseslərə xas olan statistik və dinamik maraqların məcmusu kimi də baxmaq lazımdır [9, s.164]. Problem ondadır ki, bu hərəkət hansı istiqamətə doğru gedir. Cəmiyyətdə, təbiidir ki, həmişə münaqişə və barış, razılaşma ünsürləri iştirak edir. Bu ünsürlərin müəyyən zaman kəsiyində hansının üstünlüyündən asılı olaraq, o ya nisbətən dinc, əmin-amanlıq, sülh barışı yaradır, ya da gür toqquşmalara, hətta hərbi və inqilabi münaqişələrə çevrilə bilər.

M.M.Oxotnikova sosial razılığı “vəhdətdə olan, oxşar, uyğun dəyərlərə, tələbatlara, məqsəd və maraqlara malik sosial subyektlər arasında qarşılıqlı təsir prosesi, əlaməti, vəziyyəti kimi müəyyən edir ki, bu zaman sosial sistem həmrəylik, möhkəmlik inteqrasiya, birlik, nizamlılıq, stabilliyə malik olur və o, öz tamlığını, bütövlüyünü saxlaya bilər” [4, s.274].

Razılaşma, barış ideyası özünün sonrakı inkişafında solumun bir çox digər sferalarını da əhatə etmiş və razılaşma, barış – onun əksi olan münaqişə kimi hər yerdə mövcud olan ideyaya çevrilmişdir. Bununla yanaşı, aşkar edilmişdir ki, barış, razılıq, saziş ideyası, konflikt, münaqişə ideyası kimi öz funksional rollarına görə də birmənalı deyildir. Razılaşma, barış, yekdillik ideyası ziddiyyətlərin sivilizasiyalı həllinə yönəlmiş və sosial-təhlükəli münaqişələrin etibarlı sınılanmış vasitəsinə çevrilmişdir. Lakin buna həmişə nail olmaq mümkün olmamışdır. Barış, razılıq və qarşıdurma bir-birilə vəhdət və inkarın daxil olduğu sıx qarşılıqlı təsir şəraitində olur, onlar obyektlərin və sistemlərin tarazlığına kömək edərək canlı ümumdünya tarixi prosesi səciyyələndirirlər. Onların tarazlığı gah az-çox dərəcədə tam bərqərar olur, bəzən yeni formalar kəsb edirlər. Lakin ya barış, razılıq və ya qeyri-razılığın, qarşıdurmanın şəriksiz hökmranlığı proseslərində və şəraitində yalnız bəzi mərhələ əmələ gəlir ki, öz əksini əvəz edə bilsin.

Razılaşma, barış - obyektiv mövcud olan ehtimaldır ki, əvvəlcədən sözləşmə, razılaşma olmadan iştirakçılar qarşılıqlı təsirin bu və digər formalarında konsensus əldə edirlər. Razılaşmaya əsaslanan bu cür davranışın anlaşılması zamanı o, “müqaviləyə” söykənən davranışdan fərqlənir. Razılaşmaya qarşılıqlı təsir iştirakçılarının ən müxtəlif daxili vəziyyətləri, məqsədləri, motivləri səbəb ola bilər. Bu zaman fərdlərin psixoloji həyəcanları deyil, onların dərk olunmuş razılıq və fəaliyyətə yönümləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [4, s.154].

Belə hesab olunur ki, ümumi qaydada məsələlərə dair (nüfuzun, gəlirin bölüşdürülməsi) razılaşma vəziyyəti xüsusi məsələlər üzrə bir-birilə ixtilafda olan sosial bölmələr sistemləri arasında əldə oluna bilər. Bu zaman bütün məsələlər, hətta əsaslı məsələlər üçün ümumi konsensus məcburi olmur. Bu konsensus xüsusi qaydada ixtilafın dağıdıcı vəziyyətə çevrilməsində qorunub saxlanır. Bu sistemin ümumi vəzifələrinin həllində insanların əməkdaşlığının bərqərar olmasına səbəb olan makrososial qaydaların zəruri ünsürüdür [10, s.287].

Mərkəzi və əyalətləri, müxtəlif sosial qrupları, etnik qrupları birləşdirən kommunikativ proseslərin məhdudluğu sayəsində cəmiyyətdə tam razılaşmanın əldə olunması qeyri-mümkündür. Eyni zamanda, adətən, bütün cəmiyyət bir sıra əks mühüm parametrlərə dair razılaşmanın olmadığını göstərən vətəndaş müharibələri və inqilabların olmaması ilə səciyyələnən uzunmüddətli dövrlər ərzində kifayət qədər möhkəmliyə və sabitliyə malik olur [16, s.78].

T.Mayerin qeyd etdiyi kimi fərdin, dövlətin və cəmiyyətin və fərdi azadlığın sosial əsaslarının qarşılıqlı münasibətləri haqqında sosialist və liberal təsəvvürlərin sintezinin müəyyən minimum formaları – Qərb demokratiyasının özünəməxsus baza konsensusun (razılaşmasının) sintez forması budur. “Bu konsensusun yaratdığı çərçivədə bu gün liberal-neokonservativ, so-

sialist cərəyanları və partiyaları ictimai təsir etmək və öz təsəvvür və maraqlarını reallaşdırmaq üçün siyasi hakimiyyətə malik olmaq uğrunda mübarizə aparırlar. Razılaşmanın siyasətinə, texnologiyasına və praktikasına dair tədqiqatlarda razılaşmanın münaqişəli aspekti, onun sosial münaqişə ilə bağlılığı üstünlük təşkil edir” [6, s.43].

Razılaşmanı cəmiyyətin ideal vəziyyəti kimi deyil, onun mövcudluğunun, dağılmasının, eyni zamanda elementar qaydalara malik olmasının ayrılmaz səciyyəsi kimi anlamaq lazımdır. Cəmiyyətdə razılaşma da, ixtilaf da qanunauyğundur, lakin mühüm olan odur ki, aparıcı rol razılaşma, barış oynasın. Cəmiyyətdə razılaşma: birincisi, cəmiyyətin ümumi vəzifələrini həll etmək, onu təkmilləşdirmək üçün subyektlərin şüurlu fəaliyyətlərinin ümumi məqsədlərlə birləşməsi kimi; ikincisi, zorakılıq tətbiq etmədən düşmənçilik və dözümsüzlük etmədən müxtəlif sosial-siyasi qüvvələrin birgə sivilizasiyalı, demokratik norma və qaydalarla işləyib hazırladığı razılaşdırılmış siyasət kimi; üçüncüsü, insanlar arasında münasibətlərdə müəyyən güzəştləri genişləndirən siyasi mübarizədə sadə ümumbəşəri normalara riayət edilməsi kimi başa düşülür.

Razılaşmanın əldə edilməsi müxtəlif sosial qrupların kifayət qədər geniş ümumi maraqlara malik olması şəraitində mümkündür. Bu sfera ola bilsin ki, hakimiyyətin ədalətsiz siyasəti və ya ekstremist qüvvələrin hərəkətləri sayəsində kəskin şəkildə məhdudlaşa, bəzi hallarda isə yox ola bilər. Ümumi maraqların obyektiv bazasının məhdudlaşması – inzibətçiliyin əsas mərkəzi vəzifələrindən biri hesab olunan sosial təhlükənin xəbərdar edilməsindən biridir. Bütün cəmiyyət üzvləri, dövlət orqanları və bələdiyyələr, korporasiyalar, əhalinin müxtəlif qrupları arasında məqsədlərin uzlaşmasını təmin edən sosial münasibətlər formasından biri kimi sosial tərəfdaşlıq ictimai həyatın mühüm problemlərinin həllində bu cür vəziyyətlərin meydana gəlməsi ehtimalını istisna etməyə imkan verir [15, s.38].

Bəzən ictimai şüurda sosial tərəfdaşlıq anlayışının özü düzgün şərh olunmur. Bir çoxları bu hadisəni korporativdaxili əməkdaşlıq və yaxud digər təşkilatlarla tərəfdaşlıq münasibətlərinin qaydaya salınması kimi başa düşürlər. Nəticədə sosial tərəfdaşlığın həqiqi mənası təhrif olunur və anlayışın dəyişməsi baş verir.

Sosial tərəfdaşlığın tarixi şüarı sinfi münaqişə və inqilabın antitezi kimi, əmək və kapital arasındakı ziddiyyətlərin həlli üsulu kimi meydana gəlmişdir. Dövlət quruluşunun əsas konsepsiyasının – sosializmin, dövlət təhlükəsizliyinin və modernləşmənin böhranı yeni yanaşma axtarışlarını tələb etdi. İctimai və siyasi təsirin fokusunda qeyri-kommersiya və ictimai hərəkətlər birliklərində birləşən vətəndaşların təşəbbüskarlıqları meydana gəldi.

Bu gün sosial tərəfdaşlığın mənası ictimai arenada üç qüvvə – dövlət strukturları, kommersiya müəssisələri və qeyri-kommersiya təşkilatları (bu qüvvələr müvafiq olaraq birinci, ikinci, üçüncü sektor adlanır) arasında konstruktiv qarşılıqlı təsirləri qaydaya salmaqdan ibarətdir.

Sosial tərəfdaşlıq – problemə görə bölünmüş məsuliyyətə və insan həmrəyliyi hisslərinə əsaslanan sosial fəaliyyətdir. Ən ümumi halda demək olar ki, sosial tərəfdaşlıq üç sektorun nümayəndələri birlikdə işlədikdə hər bir qrupun cəmiyyətdə bütöv halda faydalı olduğunu dərk etdikdə əmələ gəlir.

Sosial tərəfdaşlığın aşağıdakı əsas məqamlarını göstərmək olar:

- Sosial problem;
- Tərəfdaşların maraqları;
- Tərəfdaşların hüquqi əsaslandırılması;
- Tərəfdaşların imkanları və güclü tərəfləri;
- Qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı nəzarət qaydaları;
- İnformasiya sahəsinin mövcudluğu;
- Tərəflərin birgə təşkili üsulu kimi layihənin mövcudluğu;
- Sosial tərəfdaşlığın daimiliyi və stabilliyi;
- Sosial problemlərin innovasiya həlli yolları [10, s.249].

Sosial tərəfdaşlığın ətrafında formalaşdığı əsas məqam – sosial problemdir. Lakin onun təzahür etməsi və hamı tərəfindən dərk olunması sosial tərəfdaşlığın əmələ gəlməsi üçün kifayət deyildir – tərəflərin maraqlarının artikulyasiyası zərurətdir:

- Tərəflərdən hər biri üçün sosial problemlərin əhəmiyyəti;
- Mümkün tərəfdaşlardan hər birinin maraqlarının bərqərar olması;
- Fəaliyyətin vəzifə və məqsədlərinin birgə formulə edilməsi;
- Problemlərin həlli üzrə öz imkanlarının qiymətləndirilməsi, cəmiyyətdə özünün statusunun, rolunun dərk edilməsi;
- Əməkdaşlıq prosesində dəqiq hərəkət qaydalarının işlənməsi;
- Tərəflər tərəfindən onların qüvvə və vasitələrinin birləşməsinin kumulyativ səmərə verməsinin dərk olunması [11, s.266].

Hər şeydən əvvəl yuxarıda duran rəhbərliyin direktivlərilə tənzim olunan gündəlik problemlərin həllində səylərin, cəhdlərin sadə qarşılıqlı təsirini və yaxud kooperasiyasını sosial problemləri həll etməyə cəhd edən və bölünən tərəflərin bərabərhüquqlu, uzunmüddətli və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığına əsaslanan sosial tərəfdaşlıqdan fərqləndirmək lazımdır.

O.Olsen özünün “Partnership For Sosial Welfare” adlı əsərində yazır ki, “tərəfdaşlıq – kooperasiyadan böyükdür. Ona tərəfdaşlar tərəfindən qəbul edilən, vəzifələrin bölgüsü (məsuliyyətin) mühiti kimi layihə mədəniyyətinin inkişafı, tərəfdaşların bir-birinə cəlb etdikləri yeni qərar axtarışları prosesi daxildir. O özündə müqasilə öhdəliklərini, bütün tərəfdaşların yaxşılaşdırmaq və inkişaf etdirmək istədikləri keyfiyyətin artırılması sistemini əks etdirir” [14, s.325].

Sosial tərəfdaşlıq sistemində hər bir sektor (bölmə) özünün güclü və zəif tərəflərinə malikdir. Dövlətin güclü tərəfi – onun hakimiyyət mexanizmləri, biznesin güclü tərəfi maliyyə ehtiyatları ilə təmin etmək qabiliyyətidir, üçüncü bölmə yeni ideyaların təşəbbüskarıdır. Lakin onlardan birgə istifadə etmək bir sıra problemlər doğurur. Birincisi, ən çətin vəzifələrdən biri layihələrin maliyyələşdirilməsi mənbəyinin axtarışdır. Əksər hallarda sosial problemlər həcmi işlərin nəticələrinin real keyfiyyətindən praktiki olaraq asılı olmayan yalnız büdcə dotasiyası vəsaitləri ilə həll olunur. Belə ki, dövlət təşkilatları üçün büdcə stroku həmişə ciddi şəkildə məhdud olur. Bundan başqa Rusiya indiyədək Qərbi ölkələrində ciddi maliyyə mənbəyi olan xeyriyyəçilik fəaliyyətinin həvəsləndirilməsi sistemi yaradılmışdır. Xarici xeyriyyəçi təşkilatların və fondların qrant vəsaitləri də sosial tərəfdaşlığın geniş inkişafı üçün də kifayət deyildir [20, s.164].

İkincisi, insan resurslarının, ehtiyatlarının əskikliyi problemi, daha dəqiq desək, sosial tərəfdaşlıq prosesini səmərəliliyini təmin etməyə qabil olan peşəkarların çatışmazlığı problemi də mühümdür. Bu və ya digər layihənin reallaşması təşəbbüsü, hər şeydən əvvəl, üçüncü sektordan gəlir. Onun nümayəndələrində inzibati fəaliyyət, vəsaitlərinin cəlb olunması təcrübəsinin olmaması tərəfdaşlığın güclü sosial səmərəsinə mane olur. Coşqunluq peşəkarlıq bazasına əsaslanmalıdır. Əks halda, o, tez söne bilər.

Üçüncü problem – innovasiyalara uyğunlaşmamaq problemidir. İctimai təşkilatların təşəbbüskarlığı ilə irəli sürülən və ya digər ölkələrin təcrübəsindən alınmış işin texnologiyası və novatorluq metodikası həmişə sosial sistemin mövcud çərçivəsinə tətbiq edilməyə də bilər [20, s.165].

Vəziyyət həm də ona görə ağırlaşır ki, müxtəlif dövlət idarəetmə orqanlarının məmurlarında, xüsusilə üçüncü sektordakı işlərdə dəyişikliklərə qərəzli münasibət təzahür edir. Bu sektorun nümayəndələri bəzən “iltimasçılar” və yaxud da “təbəolanlar” kimi deyil, hətta “rəqiblər” kimi qəbul olunurlar. Elə də olur ki, rəqabət və ya hətta qibtə, paxıllıq bir təşkilatın və ya sektorun daxilində elə qızıqdırılır ki, bu da əməkdaşlığın davam etdirilməsinin təcrid olunmasına gətirib çıxarır. Bəzən isə əks şərait də əmələ gələ bilər: bu zaman bir sıra ictimai xadimlər belə hesab edirlər ki, dövlət bir çox məsələləri müstəqil həll etməlidirlər. Belə yanaşma vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının inkişaf etməməsinin ümumi səbəblərilə izah olunur.

Sonuncu bəzişdırıcı və yaxınlaşdırıcı qarşılıqlı faydalı başlanğıcı özündə ehtiva edən, təkliflərin, dəyərlərin, ideyaların, proqramların və s. sosial effekt verən könüllü sosial mübadilənin əsasını təşkil edən qarşılıqlı əlaqədə olan subyektlərin maraqlarının balansıdır.

Nəticədə qarşılıqlı fayda əsasında əməkdaşlıq insanları, sosial qrupları və təşkilatları "birlikdə yaşamaq və effektiv ictimai münasibətləri (əlaqələri) idarə etməyə öyrədir. Əgər sosial mübadilənin münasibətləri (əlaqələri) nəzərə alınmırsa, o zaman subyektlərin qarşılıqlı təsirinin nəticələri qeyri-adekvat, effektiv olacaq. İctimai münasibətlərin (əlaqələrin) iştirakçıları arasında sosial mübadilənin problemlərinin həlli aşağıdakı suallara (məsələlərə) cavab axtarışlarıyla bağlıdır:

- sosial mübadilənin mahiyyəti nədir;
- sosial mübadilə zamanı mənfəət nədədir;
- ictimai münasibətlər (əlaqələrin) şəbəkələrində qeyri-kommersiya mübadilələrin xüsusiyyətləri nədən ibarətdir;
- mübadilə sazişlərində hansı prinsipləri rəhbər tuturlar;
- yanlış mübadilələrin xüsusiyyəti nədir? [15, s.226].

İctimai münasibətlərdə sosial mübadilə

Sosial davranışda insanlar bir-biri ilə qarşılıqlı sərfəli mübadilələr əsasında əlaqə qururlar, bu zaman hər tərəfin hərəkətləri (təsirləri) qarşılıqlı olaraq mükafatlandırılır.

Bu könüllü sosial mübadilə xeyir əsasında olur: insanlar və onların qrupları o münasibətləri (əlaqələri) davam etdirirlər və can atdıqları arzu olunanı alırlar. Sosial mübadilənin ilkin ümumi ictimai cəhətdən – psixoloji şərti budur. Sosial mübadilənin problemləri 60-70-ci illərdə sosial interaksionizm və struktur funksionalizmə zidd olaraq biheviorizm əsasında fəal işlənir.

Hazırda "yanlış mübadilələr" problemi ayrıca nəzərə çarpır.

Problem ondan ibarətdir ki, müxtəlif (zidd) maraqlar mövcudluğunda "birlikdə yaşamağı", başqaların xeyirini nəzərə almağı və onların təsirləri şəraitində sosial prosesləri idarə etməyi öyrənmək lazımdır.

Bu problem sosial mübadilənin nəzəriyyəsi və təcrübəsi əsasında-əsasən isə onun funksiyasıyla həll edilir. Bu seçim azadlığına və müxtəlif dəyərlərlə qarşılıqlı təsir edən tərəflərin arasında könüllü mübadilədə qarşılıqlılığın gözlənmələrinə söykənən etibarın yaradılmasıdır: maddi (pul, vaxt, informasiya, imtiyazlar və s.), mənəvi (ictimai diqqət, tanınma, nüfuz, əməkdaşlıq, sevgi və s.), praktik təsirlər, hərəkətlər, kömək, statuslar və s.

Mübadilə prosesində hər bir iştirakçı nəşə əldə edir, amma gözləmələrin dayandırılması vaxtı mübadilə münasibətləri də həmçinin dayanır.

Sosial fayda. Sosial davranış - bu individlərin bilavasitə əlaqələrlə mübadilə fəaliyyətidir, bu zaman hər kəsin hərəkəti başqasının hərəkəti ilə qarşılıqlı möhkəmləndirilir-korrelyasiya edilir və müvafiq olaraq, hər kəs də başqasına təsir edir: onlar başqalarına "möhkəmlilik verirlər" və əvəzində uyğun olan ekvivalent (qarşılıqlı bərkitmələr) "almağa" çalışırlar [21, s.175].

Bərkidilməyə mübadilə nəzəriyyəsində effektivliyi qüvvədə olan subyektin (məhrum etməsinin) deprivasiyasının səviyyəsiylə təyin edən mükafat kimi baxırlar. (məsələn, aclıq vaxtı - qida möhkəmləndirici rol oynayır, toxluq vaxtı isə belə deyil. Pozitiv möhkəmləndirici mükafatlar forması qəbul edir, bununla gələcəkdə hərəkətin təkrarı ehtimalını artırır. Neqativ-forma nəşə xoşagəlməz bir şeyin aradan qaldırılmasını tələb edir. Bu davranışın qarşısını alan stimulların pozitiv istifadəsi (cəza, müəyyən hərəkəti izləyən) möhkəmləndirici cəza kimi də xidmət edə bilər.

Cəzanın neqativ forması - məhrum etməyə və ya mükafatdan (podkrepitelya itkisi) məhrum edilmə təhlükəsi yəni xəbərdarlıq vasitəsi ilə davranışın dayandırılmasıdır. Pozitiv və neqativ möhkəmləndiricilər motivasiya sisteminin yaradılması vaxtı təşkilatlarda geniş istifadə olunurlar. Məsələ ondan ibarətdir ki, konkret vəziyyətdə dəstək və ya cəza nədir?

Nəticədə sosial mübadilə baş verir - bu da məhz başqa şəxslərdən "mükafat" (cəza) gözlənilir alınması zamanı meydana çıxan münasibətlərin çərçivəsində olan qarşılıqlı təsir tipidir. Hər dəfə gözləmələr təsdiqini tapanda, insan məmnunluq (narazılıq) hissi keçirir. Məsələn, iki aşiq. Onlar da im görüşürlər, asudə vaxtı birlikdə keçirirlər, diqqətin nişanlarıyla və simvollarla mübadilə edirlər. Onlarda hər şeydən əvvəl hislərə əsaslanan möhkəm şəxslərarası münasibətlər sevgi, nifrət, xeyir-xahlıq, soyuqluq, qısqıncılıq, qürur formalaşır. Aşıqların emosional bağlılığı onları bir-birinə ehtiyatla münasibət bəsləməyə məcbur edir, bu isə başqasına o şeyi et ki, o da istəyərdi ki, onu sənə et-

sin prinsipi üzrə mübadilə qurulur. Öz sevgisini bəxş edərək, qarşı tərəf ümid edir ki, əvəzində az olmayan qarşılıqlı hisslər alacaq. Və beləcə bu özünü hər yerdə göstərir: hədiyyələrlə mübadilədən tutmuş salamlama və hisslərin mübadiləsinə kimi. Əgər mübadilə vaxtı həvəsləndirən reaksiya baş verirsə, onda həmin davranış, ehtimal ki, belə vəziyyətlərdə gələcəkdə də təkrar hasil ediləcək. Əksinə, mənfi reaksiya davranışın təkrar olma ehtimalını azaldacaq. Beləliklə, sosial mübadilənin əsasını iqtisadi və sosial-psixoloji (insanın, qrupun davranışı) tələbatlarının kombinasiyasına əsaslanan fərdi (qrup) maraqlar təşkil edir. İnsanlar arasında sosial mübadilənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, onda öz davranışından başqa insana vermək üçün daha çox qiymətli təqdim edən, sizə verildəndən, sizin üçün böyük dəyəri olan mükafat vardır. Bu vəziyyət “başqalarla bağlı onların səninlə bağlı hərəkət etməyini istədiyini kimi davran” “qızıl qaydasına” tamamilə uyğundur olaraq səslənir: Konkret vəziyyətlərdə sosial davranışa ödəmənin funksiyası kimi baxmaq olar: onun miqdarı və növü insan tərəfindən alınan mükafatın (cəzanın) miqdarından və növündən asılıdır. Bu halda ödəmə şəxsiyyətin funksional vəzifəsi və məsuliyyətidir, məcburi xarakter daşıyır, yəni nə ilə o davranış ödəməyə məcburdirsə, onu nəzərdə tutan şəxsdir. Mükafatlandırma isə şəxsiyyətin funksional hüququdur-haqqıdır (hənsinə ki, bəclüdür), yəni davranış mükafatına, hənsinə ki, o hesablaya bilər. Problem ondan ibarətdir, onları necə bərabərləşdirmək olar [21, s.254].

Sosial mübadilə fayda əsasında formalaşır, belə ki, insanlar maraqlarını onlara faydalı olduğu üçün əlaqələndirirlər.

Fayda bu halda sosial mübadilə prosesində qarşılıqlı təsirin subyektləri tərəfindən çıxardılan ödəmənin və mükafatın (fərqi) ölçüsüdür. Mübadilə edənlərin hər biri çalışır ki, mənfi sanksiyalardan qaçaraq öz itkilərini (xərclərini) azaltsın və gəlirini (mükafatını) artırsın. Bu cəhd insanın egoizm təbiətindən qaynaqlanır.

Buna görə sosial mühitin səviyyəsində bu ölçünün daimi axtarışı gedir və müvafiq olaraq, konkret tarixi şəraitdən (şərtlərdən) asılı olaraq onun islah edilməsi də həyata keçirilir.

Bu yanaşma əsasında bazar mədəniyyətinin şəxsi prinsipini əks etdirən sosial davranış modeli dayanır (Spenser):

- şəxsi xeyrə (faydaya) cəhd;
- onun nailiyyətinin üsulları üçün (insanlar və Allah qarşısında) cəzanın qorxusu: “canlı və “ölü” - kilsə qarşısında qorxunu dövlət dəstəkləyir;
- ictimai maraqların nəzərə alınması.

Bu model bazar münasibətləri şəraitində şəxsiyyətin və cəmiyyətin qarşılıqlı təsirinə mexanizmini təmin edir. Xüsusilə, cəmiyyət, sosial maraqları əks etdirərək, nizamı, sabitliyi, (statikamı), ümumi normalar və dəyərləri təmin edən normativ quruluşdur. Ancaq şəxsi olanın üstündə ictimai (kollektiv) maraqların prioritetinə aparan ölçünün itkisi və müvafiq olaraq, demokratik azadlıqların itkisini və totalitarlığın qurulmasını artırır.

Totalitar dövlət şəraitində faydaya yönələn hüquq (haqq) yalnız ondan ibarətdir ki, dövlət mənafeyinə nail olunması üçün “məqsəd vasitələrə haqq qazandırır” prinsipi üzrə istənilən hərəkətlər sosial yalandır, populizmdir, fərdi azadlıqların yatırılması və s. üçün isə zorakılıq-məhv etmədir. Bütün bunlar, xüsusilə, utopik kommunist layihəsi üçün poliqon olaraq seçilmiş sosializm və vahid “sovet xalqı”nda dövlətin xeyrinə-mənfəətinə xidmət edirdi.

Şəxsiyyətin fərdi marağından məhrum edilməsi “real sosializm” üçün əngəl daşı oldu.

Bu halda istənilən qeyri-standartlığa mövcud status-kvonun sosial təhdidi kimi baxılır. Qüdrətli dövlət mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyat, ictimai mülkiyyət şəxsiyyəti boğan və istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin azadlığını ləğv edən belə cəmiyyətin qoruyucu alətidir. Bu, öz növbəsində, durğunluğa və kollapsa aparır.

Əksinə, fərdi tədbirlilik, şəxsi xeyrə və azadlığa cəhd dinamikanı, onun inkişafını təmin edərək cəmiyyətə çeviklik verir. Bununla birlikdə fərdi egoizm prioritetinə aparan ölçünün itkisi qaçılmaz “hamı hamıya qarşı mübarizəyə” aparır və diktaturanın (avtoritarizmin) müxtəlif formalarının yaranması (meydana çıxması) üçün zəmin hazırlayır.

Məsələ ondan ibarətdir ki, ictimai və şəxsi maraqların ziddiyyətlərini aradan qaldırmaqda, hansı uyğunlaşdırma və mexanizmləri istifadə etmək olar?

Müasir tarix istənilən xarici əlamətlərlə və əksinə, liberal-demokratik mexanizmlərin şüurluluğu ilə totalitar-avtoritar rejimlərin perspektivsizliyini bütün aşkarlıqla təsdiq etdi.

Bazar münasibətləri şəraitində plüralist demokratiya (həmçinin iqtisadi) fərdi tədbirliliyin (xeyir-mənfəətə cəhdlər) və sosial nizamın uyğunlaşdırılmasının aləti kimi çıxış edir. O, hüquqi dövlətin (yuxarıdan) və vətəndaş cəmiyyətinin (aşağıdan) siyasi (sosial) imkanlarından istifadə edərək "nizamı və irəliləməni" tarazlaşdırmağı bacarır [4, s.186].

Problem ondadır ki, bu halda dövlətin və insan hüquqlarına müdaxiləsinin ölçüsü necə olur?

Liberal-demokratik mexanizmlər cəmiyyətin dinamikasına və özünü təşkil etməsinə imkan verən sosial nizam çərçivəsində xüsusi mülkiyyətin və şəxsi marağın prioritetini təmin edir. Sonuncu əsasda dəyişikliklərin bütün formalarını dəstəkləyən və yeniləşdirici mübadilə prosesləri dayanan təşkilatın özünün böyüməsini bildirir. Nəticədə qarşılıqlı təsirin düsturu belə görünür: şəxsiyyətin axtarışı - cəmiyyətin təklifləri - şəxsiyyətin seçimi - cəmiyyət qarşısında məsuliyyət.

Bu zaman dövlət insanlara qazanmağa mane olmur və onlarda mərhəmət hissini boğmur, həm də mövcud sosial nizamı (qanunları) pozmağa imkan vermir.

Beləliklə, sosial davranış bir insanın fəaliyyətinin digər insanın fəaliyyətini mükafatlandıran və ya cəzalandıran mübadilədir. Hər birimiz çalışırıq (məcburiyyət) ki, başqa insanlarla əlaqələrdən "gəlir" (maddi, mənəvi, praktiki) ala. Bu zaman ortaya sual çıxır: "bu və ya digər insanla əlaqədən mən nə əldə edəcəyəm?". Xidmət göstərən zaman, bizim haqqımız çatır ki, övəzində nəyisə gözləyək, hərçənd mükafatın təbiəti həmişə danışığın predmeti ola bilmir. Səxavətə görə, qonaqpərvərliyə görə, xeyriyyəçiliyə görə mükafat almağa təminat verilmir və s. Bundan başqa, bir çox sosial "xeyirlər" in qiyməti (pul ekvivalenti) yoxdur. Ancaq əgər insanlar "gəlir" əldə etmirlərsə, onda onlar onu əldə etmək üçün öz davranışını dəyişdirirlər və ya əlaqələri kəsirlər. Bu halda məqsədə uyğun fəaliyyət göstərən subyektlər öz xərclərinin azadılması və maksimum gəlir əldə etmək arasında rəşional seçimi etməyi əsas götürürlər.

C.Xomans növbəti nümunədə sosial mübadilənin mahiyyətinə baxır [10, s.319].

İki dəftərxana qulluqçusu A və B öz işini yerinə yetirirlər. Hər kəs müstəqil işləyir və ofisin qaydaları üzrə, əgər köməyə ehtiyac duyursa, müdirə müraciət etməlidir. Qulluqçu A - yenidir, hansı ki, köməyə daim ehtiyac duyur. Ancaq o, müdirə müraciət etmək istəmir, çünki sərəştəsizliyin təzahürü onun karyerasına zərər vura bilər.

Bunun yerinə o, qulluqçu B-yə köməyə görə müraciət edir və B yardım göstərir, mübadiləyə A-dan minnətdarlıq alır. Bu minvalla qulluqçu B xidmət fəaliyyətinin mübadiləsi olaraq minnətdarlıq alır. İki insan köməklə və razılıqla mübadilətdi - dəyişdi. Kömək A üçün nə qədər daha qiymətli olacaqsə, o qədər daha tez-tez o ona öz minnətdarlığını ifadə edəcək [10, s.319].

Buradan sosial mübadilə konsepsiyasının əsas məziyyəti ortaya çıxır: insan üçün fəaliyyət nə qədər daha qiymətlidir, hansını ki, başqa insan ona verir, xüsusən tez-tez o, başqasının fəaliyyətiylə mükafatlandırılan fəaliyyəti edəcək.

Qeyri-kommersiya mübadiləsi. İctimai münasibətlərdə (əlaqələrdə) insanlar, sosial güclər xeyirləri bütün iştirak edən tərəflərin (qarşılıqlı xeyirlərini) nəzərə alan sosial mübadilə əsasında əlaqələrə və birləşmələrə daxil olmağa yönəldilmişdir: onları dəstəkləyirlər, əgər bu hərəkətlər (təsirlər) rəal mükafatlarını (övəzini) alırsa. Bu mübadilə, əsas qarşılıqlı təsir edən subyektlər sosial nailiyyətə (lakin ticarət effektivə deyil) cəhd edəndə və nəticələrə ona məxsus olanda qeyri-kommersiya xarakterini daşıyır. Sonuncular bilavasitə tam gəlirin alınmasıyla bağlı deyillər, o halda ki, bu, material-maddi istehsalatda və ticarətdə baş verir və bütövlükdə əhalinin və ya cəmiyyətin ayrı qruplarının xeyrinə yönəldilmişdir. Nəticədə, bu fəaliyyət iqtisadi (maliyyə) nəticəsinin alınmasına imkan yaradır, hansı ki, ancaq qeyri-kommersiya mübadiləsinin düz hədəfi deyil:

- Ticarət subyektləri;
- Qeyri-kommersiya subyektləri;
- Seçilmiş mübadilə sferasında hüquqların zəmanəti;

- İqtisadi effekt;
- İqtisadi güzəştlər və maliyyələşdirilmə;
- Sosial effekt;
- Hüquqların və azadlıqların zəmanəti, ehtiyacların məmnunluğu;
- Hüquqlara və vəzifələrə uyğun olaraq davranış [15, s.276].

Qeyri-kommersiya təhsili əsas subyekt kimi çıxış edir: Dövlət və yerli özünüidarə orqanları, sahibkarlar və sənayeçilər birliyinin, həmkarlar ittifaqı təşkilatları, təhsil, sosial müdafiə və s.

Xüsusilə, onların fəaliyyəti münasibətlərin tənzimlənməsinə dair siyasət sahəsindən çıxarılıb iqtisadiyyat sahəsində, sosial müdafiə, mədəniyyət, səhiyyə, əhalinin məşğulluğu, əməyin mühafizəsi, ekoloji təhlükəsizlik və s. cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin sosial problemlərinin həllinə də geniş yer ayrılır.

Bu etimadın yaradılması təklifləri, ideyaları, dəyərləri, informasiya, bilik, proqram və s. əsas subyektlərinin və gözləmə müddəti qarşılıqlı mübadiləsi, könüllü olaraq seçim azadlığı əsasında bu fəaliyyətin uğurunun mütləq şərtidir. Bu sazişin reallaşdırılması gözlənilən sosial effekti verən nümunəvi bir əks-əda (müsbət cavab reaksiyası) almağa istiqamətlənib.

Beləliklə, sosial mübadilə və bazar münasibətlərinin əsas subyekti arasında alqı-satqı prosesləri dövlət-ictimai əməkdaşlıq sistemində onların ehtiyaclarının və məqsədlərinin təmin edilməsinin razılaşdırılmış formasıdır.

Məsələ ondadır ki, qeyri-kommersiya marketinq alətlərinin köməyi ilə də möhkəmləndirilən ictimai münasibətlər tərəfləri təkrar əqdlər (birdəfəlik yox) etməyə stimullaşdıran kompleks şərait yaratmaqdır.

Sosial mübadilə prinsipləri

Bazar şəraitində ictimai münasibətlər mübadilə xarakteri daşıyır: fəaliyyətin subyektləri arasında qarşılıqlı münasibətlər, müxtəlif sosial qurumlarda, mükafat və (hüquq, mənfəət) xərclərin (və əzifələri, haqqı) mübadilə mürəkkəb sistem kimi çıxış edir.

Məsələn, əgər qarşılıqlı əlaqədə olan tərəflərdən birinin ehtiyacları var, amma əvəzində ekvivalent bir şey təklif edə bilməzsə, onda aşağıdakı alternativlər var: A) digər tərəfdən məcbur etmə; B) üçün lazım olan nemətlərin digər mənbəyin tapılması; V) Onları pulsuz almaq cəhdi; Q) digər tərəfə tabe olmaq [21, s.163].

Sosial mübadilə konsepsiyası sosial sahədə dəyər qanunun təsirini aradan qaldırır və fərdi və qrup davranış prinsiplərinə əsaslanan qeyri-kommersiya mübadiləsi çərçivəsində sosial davranışı anlamağa imkan verir.

Prinsiplər və postulatlar sosial mübadilənin müsbət tipli təməl nəzəriyyə və praktikasını təşkil edir və sosial davranış mükafat (funksional hüquq) fəaliyyət mexanizmi çərçivəsində və haqq (ödəniş) (funksional vəzifələri) başa düşməyə imkan verir [21, s.61].

Mülahizə nəticəsində könüllü rəşional mübadilə ilə bir-birinin əksinə yönəlmiş maraqların arasında tam uyğun və mürəkkəb sosial qurumlara institutlaşmış dəyərlərə əsaslanan tətbiq edilə bilən hesab edilir.

Bu aspektdə incəsənət idarəçiliyi faydalılıq (möhkəmləndirmələr, mükafatlar) və əldə etmə (itkilər, cəzalar) elementləri arasında yaranan qazanc götürmək bacarığı kimi çıxış edir.

Bununla da ədalətli sosial mübadilə iştirakçıların iddiaları və onların ödənilməsi imkanlarının arzuolunan davranışını və istənilən reaksiyasını doğuran, ümidləri nəzərə alınmaqla bir situasiyanı modelləşdirmək imkanı yaradır.

Bu zaman yaranan şəbəkənin əsasında “mübadilə məzənnəsi” qrup maraqlarının təmin edilməsinin dinamikasının mənbəyi və səbəbi olaraq, hakimiyyəti və nüfuzu şərtləndirir.

Təəssüf ki, institusional və təşkilati səviyyələrdə sosial mübadilənin şəbəkələrinin səmərəliliyinin təhlili, daha da ağırlaşan sosial həyatın bütün prosesləri tam həcmdə idarəçiliyi üçün hələ də başa düşülməyəndir.

Mübadilə əqdi. İctimai münasibətlərdə sosial qarşılıqlı təsirlər prosesi ümumi gözləmə müddəti (ekspedisiya) qarşılıqlı mübadiləsi, insanlar, sosial qruplar, onların birlikləri, onların müxtəlif maddi, mənəvi, əməli, dəyərləri arasında könüllü olaraq çıxarılır-əldə edilir.

Bu proses bu sosial mübadilə “şəbəkələr”i çərçivəsində davranış aktlarının mübadiləsi sazişlərinin əsasında həyata keçirilir. P. Blau onları insanların öz aralarında ən böyük xeyirlərin əldə edilməsi məqsədi ilə “sövdələşirlər” apardığı “bazarla” müqayisə edirdi [19, s.31]. Mübadilə sazişlərinə müxtəlif növ mexanizmlər (hüquqi, mənəvi, işgüzar və s.) və konkret vəziyyətlərdə mübadilələrin arasında balans çatmağa imkan verən mübadilə prosesinin tənzimlənməsi hərəkətləri icra edilir. Bütün onlarda ən böyük rolu sosial dəyərlər, normalar və normativ strukturlar oynayır. Onlar iştirakçıların konformizminin sayəsində möhkəmləndirilir: uyğunlaşır - deməli, dərk edilmiş üstünlüyü alırlar. Dəyərlər və normalar mürəkkəb sosial strukturlarda bağlayıcı mexanizmdir, ancaq qiymətli-normativ razılıq sosial mübadiləni mümkün edir və ictimai münasibətlərdə qarşılıqlı təsir proseslərini idarə edir.

Bu halda qısamüddətli faydanın alınması ilə uzunmüddətli perspektivdə potensial itkilər arasında problem (güəşt) baş verir.

Mübadilə sazişlərinin nizamlanması prinsipləri:

- Mübadilə prosesində iştirakın şəxsi məqsədə uyğunluğu: ümumi mükafat xərcləri (xərclər) ötür.

- Bu zaman lazımlı xərclər nəticəsində kifayət qədər (arzu olunan) mükafatı verən zaman həmin ölçünün rəşional seçim məsələsi meydana gəlir.

- Tərəfdaşlar üçün qarşılıqlı effektivlik: əgər tərəflərdən birinin maraqları sıxışdırılırsa, o mübadilənin şəraitini (şərtlərini) təkrar gözədən keçirməyə və yeni üsulda onları nizama salmağa çalışacaq; bu münaqişələr və qeyri-sabit vəziyyətlər üçün təməldir.

- Mübadilənin iştirakçıları üçün meyarların (dəyərlər, normalar) vahidliyi: ödəmənin və mükafatın ölçüsünün qarşılıqlı yekdilliyi münasibətlərdə tarazlıqları təmin edir.

- Tamamilə bərabər mübadilələrin qeyri-mümkünlüyü isə odur ki, biri üçün baha olan, başqası üçün ucuz ola bilər.

- İnvariant (daimi) və deindividuelləşdirilmiş (tarixən alınmış) mübadilələrin xarakteri: bu cəmiyyətdə mübadilə sazişlərinin tipik standartlarıdır, hansılar ki, (uyğunlaşmağa) rəşional davranışın seçimi zamanı nəzərə almaq lazımdır.

- Mübadilə sazişlərində ədalət: haqsız münasibətlərdə öz iştirakını aşkar etmiş iştirakçılar psixoloji diskomfortu hiss edirlər. Haqsızlıq nə qədər daha güclü dərk edilirsə, daha güclü diskomfort və ədaləti bərpa etmək cəhdi o qədər intensiv olur.

- Mübadilə prosesində qrup davranış: qrup kollektiv faydanı artırır, individlərin egoizm təbiətini məhdudlaşdırır və şəxslərarası münasibətlərdə ədalətə riayət etməyə nail olur [20, s.173].

Yanlış mübadilələr. Yalanla bağlı “yanlış” mübadilələr problemi ayrıca maddələrdir. Özünü aldatma, şəriştəsizlik, artıq sadələşlülük və s. Yalan gündəlik və sosial həyatın universal müşayiətçi amilidir: o hər yerdə var, harada “görüş” insanların və sosial qrupların maraqları ilə həyata keçirilir. Onun problematikası müxtəlifdir; pisniyyətli yalandan səxavətliliyə və özünü aldatmaya qədər amplitudalarda görünür.

İnsanların, sosial qrupların və təşkilatların qarşılıqlı təsirlərində yalan fenomeni sosial mübadilənin neqativ tipini yaradır. Bu aldadılmış insanların səhv nəticə çıxardığı yanlış informasiya ilə bağlıdır.

Bu halda aldadan tərəf haqsız (qeyri-qanunini) faydanı əldə etməyə imkan tapır (imkan alır) və bu şəxs ən əxlaqsızdır.

Mübadilənin neqativ tipi prosesində ünsiyyətə görə tərəfdaşın yalanı texnologiyalardan və faktların təhrifi (informasiyalar, həqiqətlər, şüuru manipulyasiya etmə) metodlarından istifadəylə mümkün olur.

Onların istifadəsi müəyyən növ yalanın maskalanması incəsənətinə bağlıdır, fərdi şəxsi xüsusiyyətlərdən istifadələr və başqaları kimi yanlış fikrin insanlara tətbiqi.

Buna görə mübadilə sazişlərindən daha qiymətli odur ki, onlara diqqət göstərmək, ehtiyatlılıq, başqa tərəfin niyyətlərini anlamaq, yüngül inamlı davranışda sadələşmədən imtina etmək bacarıqları daha çox lazımdır [20, s.207].

Aldanmağa (aldadılmağa qarşı çıxmaq) qarşı durmağın zəruriliyi, onun effektini aşağı salmaq, həqiqətdən yalanı ayırmağa kömək edən sosio-psixoloji müdafiə formaları haqqında bilik ehtiyacına səbəb olur. Qeyri-səmimilikdən səmimiyyət, səfəlbilikdən ikiüzlülük, dürüstlükdən yaltaqlıq seçməyə kömək edir.

Hakim idarəetmə strukturlarında sosial mübadilə problemi

İnsanların əməkdaşlığı pozitiv sosial mübadilənin meyarıdır, onun pozulması isə sosial əlaqələrin və münasibətlərin disbalansına səbəb olur. Bu mübadilə proseslərində sosial assosiasiyaların formaları yaranır - birlik, inteqrasiya, razılaşmalar və qarşıdurmalar, mübahisəlik, razılaşmama. Onlar mürəkkəb sosial strukturlar (institutlar, təşkilatlar) və alt strukturları yaradırlar. Sosial assosiasiyaların strukturu belə sosial proseslərdə cazibədarlıq, razılıq (təsdiq), qarşılıqlılıq və rəşional davranış kimi köklərə malikdir. Ümumi dəyərlər bu proseslərdə vasitəçilər kimi çıxış edir və tərəflərin birbaşa və dolay mübadilələrini mümkün edir. Beləliklə, ümumiliklərdə hərəkətləri əlaqələndirərək, qrupları və sosial nizamı qanuniləşdirərək.

Sosial dövlət çərçivəsində insanlar o gözlənti ilə sosial əlaqələrə və birləşmələrə daxil olurlar ki, onlar mükafatlandırılır və dəstəklənilir, əgər bu hərəkətlər (təsirlər) faydalıdırsa real mükafatlandırılan olurlar. Belə mübadilə praktik xeyir gətirir və sosial mübadilədə iştirak edən tərəflərin arasında sosial əlaqələri möhkəmləndirir. Xüsusi halda, “mübadilə sazişləri” əsasında təmin olunma (məmnunluq) ictimaiyyətin gözləmələrinin maraqları qrupların hakimiyyətdən və nüfuzdan istifadəsinin dinamikasına səbəb olur. İnzibati strukturların idarə etdiyi həmin üsuldan faydalanaraq insanlar kollektivlə birlikdə onların adına təqdim edilən həmin üstünlükləri bəyənirlər. Nəticədə idarə etmək hüququyla tanınan tərəfin ümumi loyallıq hissi və onların müsbət qiyməti (qiymətləndirilməsi) inkişaf edir. İctimaiyyət onlara mövcud idarə sistemindən alınmış faydalar üçün administrativ-idarə strukturlarını mükafatlandırır, nəinki, öz siyasi dəstəyini institusionalaşdırılmış sosial normalara və dəyərlərə göstərir. Hakimiyyət, öz növbəsində, ictimai etibar və qiymətli razılıq əsasında sosial sıra (nizam) təşkil edir və onu möhkəmləndirir. Əksinə, insanların güman etdiklərinin alınmaması halında, onlarda mövcud inzibati-idarə strukturlarına qarşı narazılıq inkişaf edir. Həddən artıq tələblərlə əlaqədar zülm hissi insanları mübadiləyə narazılıqlarla birgə itələyir və müxalifət hərəkətlərinin təşkilini sürətləndirir.

Sosial həyatın bir çox aspektləri sosial qarşılıqlı təsirdən fayda alınmasında marağı əks etdirir və insanlar öz sosial assosiasiyalarında (ictimai hərəkətlər, həmkarlar ittifaqları və s.) mükafatı əldə etməyə çalışırlar. Bu halda əgər əməkdaşlıq onlar üçün mükafatlandırılındırsa, onda sosial həyatda iştirakla (qeyri-kommersiya) mübadilə şəxsi maraqların və güman edilən mənfəətlərin insanlar tərəfindən reallaşdırmasına imkan yaradır. Belə mübadilə mükafatlandırılan təcrübə ilə əməkdaşlıqdan xeyirləri gətirir və sosial mübadilədə iştirak edən tərəflərin arasında sosial əlaqələri möhkəmləndirir.

Beləliklə, cəmiyyətin struktur elementlərinin əməkdaşlığında maraqlar onların şəxsi mükafat gözləmələrindən asılıdır. Göstərilmiş xidmətlər üçün sosial öhdəliklər bununla yaradılır. Bununla insan başqa stimulları onunla dostluq münasibətləri davam etməkdən məhrum edir. O həmçinin nəsükürlükdə ittiham ediləcək: insanlar könüllü göstərilmiş xidmətlər üçün qarşılıqlılıq gözləyirlər. Əksinə, “hakimiyyət ictimaiyyətin xeyrinə hərəkət edən (qüvvədə olan),” ona gələcəkdə fayda gətirməyə imkan verən minnətdarlıq, hörmət - reputasiya, nüfuz, imic qazandıran əməkdaşlıqdır [20, s.274].

Sosial tanınma, siyasi dəstək və kredit - daha (daha çox) üstün işdir, nəinki sosial borcun (vəzifənin) mövcudluğu.

Dövlət hakimiyyəti onların xidmətlərində ictimaiyyətin ehtiyaclarını təmin etməyə öhdəliklərin özünə qəbul əvəzi olaraq cəmiyyətin həyat fəaliyyətini idarə etməsinə eksklüziv hüququnu əldə edir. Vətəndaşların və hakimiyyət orqanlarının qarşılıqlı anlaşmasının ümumi gözləntisi, onları təqdim edən şəxslərin ictimai cəhətdən əhəmiyyətli sosial əməkdaşlığa can atan əməkdaşlıqların qarşılıqlı təsiri üçün əsas yaradır. Öz sosial öhdəliklərinə məhəl qoymama insanları hakimiyyətdən döndərir və ona etibarsızlıq, təmənnəsizlikdə şübhə, qınama kimi neqativ münasibətə səbəb olur.

Bu aspektdə inzibati-idarə orqanlarının və onlarla ictimaiyyət arasında əməkdaşlığın lazımı əsası kimi borcun (vəzifənin) və etibarın zəncirlərinin yaradılması ictimai münasibətlərdə onlar arasında səylərin birləşdirilməsinin yüksək dərəcəsini təmin edən sosial mübadilənin əsas funksiyasıdır. Sosial tərəfdaşlıq sistemi Qərbi dünyasında, eləcə də Rusiyada inkişaf edib ki, onların təcrübəsindən bəhrələnmək gərəkdir.

Rusiyanın əksər xalqlarının maraqları naminə ədalətli sosial qaydalar sisteminin yaradılması yalnız dövlətin işi ola bilməz. Dünya təcrübəsi, o cümlədən inqilabaqədərki Rusiyanın təcrübəsi göstərir ki, sosial münaqişələri heç bir dövlət, heç bir bazar, heç bir ailə təklidə aradan qaldıra bilməz. Yalnız sosial tərəfdaşlıq ictimai arenada müxtəlif qüvvələrin konstruktiv qarşılıqlı təsiri insanlara ləyaqətli həyat üçün bərabər imkanları təmin etməyə qabildir [11, s.304].

Bu gün Rusiyada sosial tərəfdaşlığın mənası – dövlət strukturları, sahibkarlıq strukturları, həmçinin həmkarlar ittifaqları və ictimai təşkilatların daxil olduğu üç ictimai sahə çərçivəsində qarşılıqlı faydalı qarşılıqlı təsirdir.

Qarşılıqlı təsir zəruridir ki, yoxsulluq, evsizlik, yetimçilik, ətraf mühitin çirklənməsi, cinayətkarlığın çoxluğu kimi ciddi problemləri birgə səylərlə həll etmək mümkün olsun. Yuxarıda göstərilən üç sahənin hər birinin nümayəndələri bu bəşəri fəlakətlərə görə öz məsuliyyətlərini müxtəlif cür dərk edirlər, yardım üçün müxtəlif imkan və ehtiyatlara, resurslara malikdirlər, sosial problemlərin özünün təbiəti haqqında müxtəlif təsəvvürləri var. Lakin müxtəlifliklərə və ziddiyyətlərə baxmayaraq, əməkdaşlıq mümkündür, ən başlıcası isə zəruridir.

Rusiyada dövlətin mühüm funksiyalarından biri həmişə əhalinin müxtəlif sosial təbəqələr arasında tarazlıq və dialoqa yardım etmək olmuşdur. Keçmiş dövrdə bazar islahatlarının əsas səhvi sosial sferada və bazar iqtisadiyyatının idarə olunmasında ümumdövlət təsisatlarının rolunun tamamilə düzgün qiymətləndirilməməsidir [11, s.309].

Rusiyada sosial tərəfdaşlığın uğurlu orta sinfin formalaşması dinamikası müəyyən edilir. Bu sinif son məqamda əhalinin 50%-ni əhatə edə bilər. Eyni zamanda əhalinin gəlirinin yaşayış minimumu 10-15%-dən az olan payı aşağı düşür. Dövlət əgər onun təbii dayağı insanların kütləvi təbəqəsi orta çatışmazlıqla sürətlə təşəkkül tapmağa başlamırsa, sadəcə olaraq, uzun müddət parçalanmış cəmiyyətin ziddiyyətli seqmentlərini birləşdirə bilməz.

Bunlar özləri, öz yaxınları üçün, eləcə də öz ölkələri üçün nə istədiklərini aydın təsəvvür edən insanlardır. Orta sinfin formalaşması bütün sosial konstruksiyanın zəruri sabitliyini verir və sosial parçalanmanın aradan qaldırılması üçün əsas rolunu oynayır.

Beləliklə, sosial tərəfdaşlığın əsas məqsədi müxtəlif qrup, təbəqə və siniflərin maraqlarının uzlaşdırılması və müdafiəsi, aktual iqtisadi, sosial və siyasi məsələlərin həllinə, sosial hüquqa dövlət və açıq demokratik vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına yardım etməkdir. Sosial tərəfdaşlıq sistemində bütün tərəflər dərk etməlidirlər ki, sosial tərəfdaşlıq öz üzərinə götürülmüş öhdəliklərin tam yerinə yetirilməsini və keyfiyyətə görə yüksək məsuliyyət, peşəkarlıq tələb edir. Yalnız belə halda – birgə əməkdaşlıq sayəsində mövcud problemləri aradan qaldırmaq, sosial prosesləri səmərəli etmək olar.

Sosial tərəfdaşlıq sistemində hər bir sektorun öz güclü tərəfləri olur. Birlikdə onlar güclü sinergetik səmərə verir. Qərbi ölkələrində o, təsir subyektləri arasında hərəkət birliyi, tərəfdaşlığın dəqiq sazlanmış mexanizminin tənzimlənməsi sayəsində əldə edilir.

Bir çox hallarda kommersiya sektoru öz maraqlarını, dövlət isə öz baxışlarında mühafizəkar olaraq qalır və çox vaxt novator layihələrdə ehtiyatlılıq, təmkinlilik amili rolunda çıxış edir. Belə

vəziyyətdə üçüncü sektor daha tez dəyişən sosial şəraitin tələblərinə cavab verən yeni ideyaları toplamağa, yığmağa qabil olan yaradıcı qüvvə olmalıdır.

Məqalədəki təhlildən bir sıra elmi nəticələr hasil olunur:

Sosial tərəfdaşlıq özündə solumun (dövlət institutları, korporasiyalar, qeyri-kommersiya təşkilatları, sosial qruplar və s.) bir çox subyektlərinin qarşılıqlı təsirini əks etdirir ki, onlara öz maraqlarını sərbəst ifadə etməyə, onların həyata keçirilməsinin sivil yollarını tapmağa imkan verir:

1. Sosial tərəfdaşlığın təhlilinə nəzəri yanaşmanın əsasında “sosial qarşılıqlı təsir” anlayışı durur. O, insanlar, o cümlədən sosial tərəfdaşlar arasında münasibətlərin xarakter və məzmunu ifadə edir. Sosial qarşılıqlı təsir cəmiyyətdə müxtəlif funksiyaları: stabilizasiya, birləşdirici, destruktiv funksiyaları yerinə yetirir. İctimai inkişafın müasir mərhələsində stabilizasiya funksiyasının əsas yerinə yetirilmə mexanizmi sosial tərəfdaşlıqdır;

2. Sosial tərəfdaşlıqda sosial tərəfdaşın öyrənilməsinə sonrakı yanaşma – sosial razılaşma nəzəriyyəsidir. O, bir çox insanların baxışlarının və əməllərinin prinsipial vahdətini səciyələndirən müxtəlif növlü ictimai münasibətləri əks etdirir. Bunun ictimai qüvvələr arasında məqsədlərinin uzlaşmasını sosial tərəfdaşlıq institutu təmin edir;

3. Daha bir yanaşma – sosial iştirak nəzəriyyəsidir. O, insanların dövlət və cəmiyyət qarşısında duran problemlərinin həllinə, onların həl olunması prosesini izah edir. İctimaiyyət və hakimiyyət orqanları arasında qarşılıqlı təsir əsasında işgüzar tərəfdaşlıq tələb edən kollektiv məsuliyyət prinsipi durur.

Açar sözlər: sosial tərəfdaşlıq, sosial razılıq, sosial iştirak, sosial mübadilə, sosial qarşılıqlı təsir

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. İsgəndərov R.K. Elmi-texniki tərəqqi: sosial-iqtisadi aspektlər. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 636 s.
2. Qaraşov H.T. Həmkarlar ittfağı rəhbəri: sosial idarəetmə subyekti kimi. Bakı: 2010, 139 s.
3. Абрамов Н.Р. Региональные аспекты социального партнерства. М.: 2009, 141 с.
4. Баглай М.В. Профсоюзы и рынок в социальном государстве. М.: 2015, 110 с.
5. Батин М.Т. Социальное партнерство: новый взгляд. М.: 2007, 214 с.
6. Вальковой А.Ф. Урегулирования трудовых споров в рамках системы социального партнерства. М.: 2002, 340 с.
7. Войтова Л.С., Сиротенко Д.В. Система социального партнерства в Белгородской области. М.: 2012, 180 с.
8. Волгин Н.А. Эффективность социального партнерства. М.: 2009, 470 с.
9. Гайнуллина Ф.И. Международный опыт развития социального партнерства. М.: 2009, 195 с.
10. Гусейнов К.А. Профсоюзы Азербайджана. Баку: Эльм, 1965, 259 с.
11. Домнич А.М. Перспективы развития социального партнерства. М.: 2003, 140 с.
12. Жуков В.И. Российское образование: итоги, традиции, проблемы. М.: 2011, 168 с.
13. Жукова И.Г. Социальное партнерство на муниципальном уровне: реальность или декорации. М.: АТИСО, 2007, 192 с.
14. Ионов А.А. Социальные формы информационного партнерства в системе современного гражданского общества. М.: 2007, 201 с.
15. Каменецкий В.А. О партнерстве. М.: 2008, 211 с.
16. Киселев В.Н. О необходимости формирования российской модели социального партнерства. М.: 2014, 179 с.

17. Маниева Р.С. Основы профсоюзного движения. Баку: Авропа, 2015, 242 с.
18. Олейникова О.Н. Социальное партнерство в сфере профессионального образования. М.: 2013, 284 с.
19. Перегудов С.П. Трипартизм и новое социальное партнерство. М.: 2009, 125 с.
20. Сафронова И.В. Проблема социального партнерства в Российских средствах массовой информации. М.: 2011, 239 с.
21. Шулюс А.А. Российская модель социального партнерства. М.: 2007, 241 с.

**Гусейн Гарашов
Зейнаддин Шабанов**

ЭЛЕМЕНТЫ ОРГАНИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Резюме

В данной статье отмечается, что социальное партнерство является системой защищающих гражданских общественных отношений и согласование работодателей, предпринимателей, различных социальных групп и слоев, государственных органов и местных органов управления по направлению договоров, политико-социально-экономического развития для достижения консенсуса. На практике с целью социальных, культурных, образовательных, научных, управленческих и благотворительности нематериальные потребности населения, их правовые интересы, а также правовой защиты, разрешит споры, конфликты, встречается партнерство, которое реализуется некоммерческими организациями. По мнению авторов в социальном партнерстве социальное взаимодействие, социальный обмен, социальное участие имеет важное значение.

Ключевые слова: социальное партнерство, социальное согласие, социальное участие, социальный обмен, социальное взаимодействие

**Husseyin Qarashov
Zeynaddin Shabanov**

ELEMENTS OF THE ORGANIZATION OF SOCIAL PARTNERSHIP

Summary

It is noted that social partnership is a system of civilized social relations, it provides protection of workers, employers, entrepreneurs, different social groups, sections, public unions, state government and local self-government bodies, on the direction of social-economic, political development for achieving the consensus. With social, charitable, cultural, educational, scientific and management purposes, for solving non-material needs, legal interests, human rights protection and conflicts of citizens, non-commercial partnership implemented by non-commercial organizations is found in practice. According to the authors, social interaction, social exchange, social participation in the social partnership are important.

Keywords: social partnership, social agreement, social partnership, social exchange, social interaction